

Witold Bobryk

(Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach)

Informacja Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 31 grudnia 1983 roku o stanie zabytków sakralnych i pracach konserwatorskich prowadzonych na terenie województwa białkopodlaskiego

W zespole Urzędu ds. Wyznań znajdującym się w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie zachował się dokument poświęcony zagadnieniom ochrony zabytków sakralnych na terenie województwa białkopodlaskiego. Pismo z datą 31 grudnia 1983 r. podpisał Kazimierz Popiołek, Wojewódzki Konserwator Zabytków. Dokument ten, liczący dziewięć stron maszynopisu, wchodzi w skład jednostki archiwalnej zatytułowanej „Wydział ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Białej Podlaskiej 1983-1985”¹. Pismo Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków trafiło najpierw do Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Białej Podlaskiej, skąd zostało przesłane do Urzędu ds. Wyznań w Warsza-

wie. Nastąpiło to jednak ze znacznym opóźnieniem, o czym świadczy zamieszczona na ostatniej stronie notatka dyrektora Kazimierza Sucharzewskiego. Jest to zwięzła informacja o wysokości nakładów poniesionych w 1984 r. przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na renowację poszczególnych obiektów sakralnych². Należy dodać, że Kazimierz Sucharzewski, wcześniej wiceprezydent Białej Podlaskiej³, urząd dyrektora Wydziału ds. Wyznań objął dopiero w lipcu 1984 r.⁴ Na tym stanowisku zastąpił Adama Olkowicza, który funkcję tę pełnił od sierpnia 1981 r.⁵ po odwołaniu go ze stanowiska I se-

² Tamże, k. 27.

³ P. Tarkowski, *Biała Podlaska w latach 1944-1989*, Biała Podlaska 2011, s. 212.

⁴ AAN, UdsW, spis 128/49, k. 1, Sprawozdanie z wizytacji Wydziału ds. Wyznań w Białej Podlaskiej, 30 IV 1985 r.

⁵ Tamże, k. 53, Pismo Biura Organizacyjno-Prawnego i Kadry Urzędu Wojewódzkiego w Białej Podlaskiej do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie, 17 VIII 1981 r.

¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Urząd do Spraw Wyznań [dalej: UdsW], spis zdawczo-odbiorczy (dalej: szo) 128/49, k. 19-27, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

kreterza Komitetu Miejskiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białej Podlaskiej⁶.

Województwo białkopodlaskie zostało utworzone 1 czerwca 1975 r. w ramach reformy administracyjnej kraju⁷. W jego skład włączono 35 gmin, w tym 29 z województwa lubelskiego (Biała Podlaska, Czemierniki, Dębowa Kłoda, Drelów, Hanna, Jabłoń, Janów Podlaski, Kąkolewnica Wschodnia, Kodeń, Komarówka Podlaska, Konstantynów, Leśna Podlaska, Łomazy, Międzyrzec Podlaski, Milanów, Parczew, Piszczac, Podedworze, Radzyń Podlaski, Rokitno, Siemień, Sławatycze, Sosnówka, Terespol, Tucza, Ulan-Majorat, Wisznice, Wołyń, Zalesie) i 6 z warszawskiego (Huszelew, Łosice, Olszanka, Platerów, Sarnaki, Stara Kornica)⁸. Powierzchnia województwa wynosiła 5.353 km², co stanowiło 1,71% obszaru państwa⁹. W 1983 r. województwo liczyło 293.700 mieszkańców. Stanowili oni 0,80% ogółu ludności kraju¹⁰. Pierwszym wojewodą białkopodlaskim został Józef Piela, działacz Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, dotychczasowy wicewojewoda lubelski¹¹. W 1981 r. na tym stanowisku zastąpił go Stanisław Rapa, wicewojewoda kielecki, również działacz tego Stronnictwa¹².

⁶ P. Tarkowski, *Biała Podlaska...*, s. 211, 223.

⁷ Dz. U. z 1975 r., nr 16, poz. 91.

⁸ Dz. U. z 1975 r., nr 17, poz. 92.

⁹ *Rocznik Statystyczny 1976*, Warszawa 1976, s. 9.

¹⁰ *Mały Rocznik Statystyczny 1984*, Warszawa 1984, s. XLIX.

¹¹ P. Tarkowski, *Biała Podlaska...*, s. 209.

¹² *Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny*, Warszawa 1989, s. 1083-1084; D. Magier, *Lata 1980-1981 w województwie białkopodlaskim. Wybór teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Radzyń Podlaski 2006*, s. 220.

W 1983 r., według ewidencji konserwatorskiej, na terenie województwa białkopodlaskiego znajdowało się 146 nieruchomości sakralnych posiadających wartość zabytkową. Były to kościoły, cerkwie, kaplice i klasztory. W liczbie tej nie uwzględniono kapliczek przydrożnych i cmentarzy¹³. Większość zabytkowych obiektów sakralnych użytkowana była przez Kościół rzymskokatolicki. Pod względem podziału administracyjnego Kościoła teren województwa, za wyjątkiem niewielkiego południowo-zachodniego obszaru należącego do diecezji lubelskiej, wchodził w skład diecezji siedleckiej. Łącznie na terenie województwa funkcjonowały 93 parafie obrządku łacińskiego, z których 91 należało do diecezji siedleckiej¹⁴, a 2 do lubelskiej (Czemierniki i Suchowola)¹⁵. Liczba świątyń rzymskokatolickich na terenie województwa była jednak większa niż liczba kościołów parafialnych. Oprócz nich istniały jeszcze kościoły filialne i rektoralne oraz kaplice. Spod administracji kościelnej wyłączone były cztery obiekty sakralne: kaplica zamkowa Radziwiłłów w Białej Podlaskiej, kaplica dworska w Neplach (gmina Terespol), kaplica pałacowa w Jabłoni i kaplica przy szpitalu w Radzynie Podlaskiej, która służyła za kostnicę. Na potrzeby kultu użytkowana była kaplica dworska pw. św. Anny w Romanowie (gmina Sosnówka), sta-

¹³ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 19, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

¹⁴ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji siedleckiej czyli podlaskiej*, Siedlce 1985, s. 71, 89-102, 125-131, 149-160, 175-205, 241-249, 261-282.

¹⁵ *Diecezja lubelska. Informator historyczny i administracyjny*, oprac. ks. M. Zahajkiewicz, Lublin 1985, s. 234-236, 247-248.

nowiąca własność Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego¹⁶. W Kostomłotach (gmina Kodeń) funkcjonowała jedyna w Polsce parafia katolicka obrządku bizantyjsko-słowiańskiego¹⁷. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny na terenie województwa posiadał 9 parafii i jedną filię¹⁸. W Jabłecznej (gmina Sławatycze) znajdował się jedyny w Polsce prawosławny monaster męski, przy którym od 1 września 1975 r. działało dwuletnie Wyższe Prawosławne Seminarium Duchowne¹⁹. Tereny województwa białkopodlaskiego wchodziły w skład prawosławnej diecezji warszawsko-bielskiej. W 1989 r. zostały one włączone do nowo erygowanej diecezji lubelsko-chełmskiej²⁰. Ordynariuszem rzymskokatolickiej diecezji siedleckiej był bp Jan Mazur (1968-1996), a lubelskiej bp Bolesław Pylak (1975-1997). Parafia w Kostomłotach podlegała prymasowi Józefowi Glempowi (1981-2006), delegatowi apostolskiemu dla wiernych obrządków wschodnich w Polsce.

---

¹⁶ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 21, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

¹⁷ *Katalog duchowieństwa i parafii...*, s. 243-244; W. Bobryk, *Zmiany w krajobrazie etnicznym i religijnym pogranicza polsko-ruskiego na terenie województwa lubelskiego w XX wieku*, [w:] *Kultura i przestrzeń. Dawne i nowe krajobrazy kulturowe w Polsce i na Słowacji*, red. Z. Kłodnicki, A. Drożdż, Katowice 2007, s. 78.

¹⁸ AAN, UdsW, szo 132/220, k. 68, Dane statystyczne Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego na dzień 31 grudnia 1985 r.; J. Wysocki, *Ukraińcy na Lubelszczyźnie w latach 1944-1989*, Lublin 2011, s. 173-184.

¹⁹ A. Malesza, *Szkolnictwo*, [w:] *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 117.

²⁰ K. Urban, *Struktura administracyjno-kościelna w latach 1939-1992*, [w:] *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 69-70.

Zwierzchnikiem prawosławnej diecezji warszawsko-bielskiej był metropolita Bazyli Doroszkiewicz (1970-1998).

Kazimierz Popiołek, Wojewódzki Konserwator Zabytków, poruszył w piśmie problemy związane z konserwacją i zabezpieczeniem zarówno nieruchomości sakralnych, jak i zabytków ruchomych. „W zasadzie – jak stwierdził – wszystkie prace o charakterze remontowo-budowlanym obiektów architektury sakralnej uzgadniane [są] z WKZ [Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków], natomiast konserwacja zab. [ytków] ruchomych dokonywana bywa bez zgody Konserwatora”²¹. Zastrzeżenia jego budziło zlecenie renowacji obrazów, ołtarzy i innych przedmiotów używanych na potrzeby kultu osobom nieposiadających odpowiednich kwalifikacji²². Pod koniec 1983 r. Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Białej Podlaskiej posiadało 1.555 kart ewidencyjnych zabytków ruchomych o znaczeniu sakralnym²³. Na skutek modernizacji wyposażenia świątyń obiekty stare, nierzadko o wartości zabytkowej, po wycofaniu z użytku często nie były w odpowiedni sposób zabezpieczane i niejednokrotnie ginęły. „O zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego lub przekazaniu go do Muzeum Diecezjalnego – jak pisał – nie zawsze informowany jest WKZ [Wojewódzki Konserwator Zabytków], wobec czego odpowiedni zapis w karcie ewidencyjnej staje się nieaktualny”²⁴.

---

²¹ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 23, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

²² Tamże.

²³ Tamże, k. 20.

²⁴ Tamże, k. 23.

Jednym z zadań Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków było prowadzenie badań i opracowywanie dokumentacji w celu określenia „wniosków i wytycznych konserwatorskich oraz zakresów robót remontowych”²⁵. Z wnioskiem o pozwolenie na przeprowadzenie robót remontowych występowali administratorzy obiektów²⁶. W tym czasie negatywnie nie rozpatrzono żadnego wniosku. W zezwoleniu najczęściej były określone wymogi konserwatorskie. W niektórych przypadkach Wojewódzki Konserwator Zabytków z urzędu zobowiązywał użytkownika obiektu do przeprowadzenia określonych prac. Zdarzało się, że przy porządkowaniu ciągów ulicznych, jak to miało miejsce w Białej Podlaskiej, polecano odnowienie elewacji świątyni czy parkanu kościelnego. W Opolu (gmina Podedworze) zobowiązano proboszcza do przeprowadzenia remontu kościoła²⁷. Jeżeli robót nie prowadzono zgodnie z wymogami konserwatorskimi, mogły one zostać wstrzymane. W Bublu Starym (gmina Konstantynów) i Krzyczewie (gmina Terespol) Konserwator przerwał prace przy ogradzaniu kościołów siatką metalową, ponieważ tego rodzaju materiał źle się komponował z drewnianymi świątyniami²⁸.

Na początku lat osiemdziesiątych XX w. złagodzone pewne wymogi utrudniające prowadzenie prac renowacyjnych. „Przy wykonywaniu remontów – jak informował konserwator – parafie nie były limitowane środkami budżetowymi, ani obowiązująceymi w latach poprzednich limitami na

prace wykonywane przez rzemieślników”²⁹. Najwięcej środków z budżetu Wojewódzki Konserwator Zabytków przeznaczał na restaurację osiemnastowiecznej polichromii w dawnej cerkwi unickiej (grekokatolickiej) w Hannie³⁰, użytkowanej przez Kościół rzymskokatolicki³¹. Polichromia ta wykonana była na płótnie pokrywającym wnętrze drewnianej świątyni. W latach 1976-1983 na jej konserwację wydano łącznie 7.661.916 zł³². Ze względu na wzrost cen rzeczywisty nakład środków na renowację polichromii był większy od sumy podanej, nieuwzględniającej stopnia inflacji. Do końca 1983 r. planowanych prac jednak nie zakończono³³. W 1984 r. renowacja polichromii została dofinansowana w wysokości 1.716.000 zł³⁴. Kwota ta równała się 101,91 przeciętnych wynagrodzeń miesięcznych w gospodarce społecznej³⁵. W 1980 r. na remont dzwonnicy przy cerkwi prawosławnej w Terespolu Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał 54.534 zł³⁶, co odpowiadało 9,42 przeciętnym płacom miesięcznym netto w gospodarce społecznej³⁷. W tym samym roku cerkiew obrządku bizantyjsko-sło-

²⁵ Tamże, k. 21.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, k. 22.

²⁸ Tamże, k. 21.

²⁹ Tamże, k. 22.

³⁰ Tamże, k. 24; W. Kołbuk, *Kościoly wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1998, s. 318.

³¹ *Katalog duchowieństwa i parafii...*, s. 272.

³² AAN, UdsW, szo 128/49, k. 24, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, k. 27.

³⁵ *Rocznik Statystyczny 1985*, Warszawa 1985, s. 158.

³⁶ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 25, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

³⁷ *Rocznik Statystyczny 1981*, Warszawa 1981, s. 163.

wiańskiego w Kostomłotach otrzymała dofinansowanie w wysokości 435.940 zł³⁸. Suma ta równała się 75,30 przeciętnym płacom miesięcznym netto w gospodarce uspołecznionej³⁹. Natomiast dotacja na remont kościoła i dzwonnicy w Bubl Starym, świątyni filialnej parafii rzymskokatolickiej w Gnojnie (gmina Konstantynów)⁴⁰, wyniosła 143.762 zł⁴¹. Kwota ta odpowiadała 24,83 przeciętnym płacom miesięcznym netto w gospodarce uspołecznionej⁴². W 1982 r. dotacja na remont cerkwi prawosławnej w Terespolu wyniosła 954.304 zł⁴³, co równało się wówczas 82,45 przeciętnym wynagrodzeniom miesięcznym w gospodarce uspołecznionej⁴⁴. W 1984 r. dofinansowanie remontu dachu cerkwi terespolskiej wyniosło 242.122 zł, czyli 14,37 przeciętnych wynagrodzeń miesięcznych w gospodarce uspołecznionej. W latach 1980-1984 Wojewódzki Konserwator Zabytków na renowację prawosławnej cerkwi w Terespolu wyasygnował łącznie 1 250 960 zł. Zlecona w 1982 r. konserwacja dwóch ikon z cerkwi w Kostomłotach⁴⁵, dwa lata

później kosztowała budżet państwa 557.000 zł⁴⁶. Odpowiadało to 33,08 przeciętnym wynagrodzeniom miesięcznym w gospodarce uspołecznionej⁴⁷. Przykład cerkwi kostomłockiej pokazuje, że mimo wzrostu nakładów finansowych na konserwację realna wartość dotacji ulegała zmniejszeniu. W 1980 r. wysokość dofinansowania wyniosła 435.940 zł, co równało się 75,30 przeciętnym pensjom miesięcznym netto w gospodarce uspołecznionej. Cztery lata później subwencja wzrosła o 121.060 zł, ale jej realna wartość zmniejszyła się o 42,22 przeciętne wynagrodzenia miesięczne w gospodarce uspołecznionej.

Zaniedbaną przez konserwatora kategorią dóbr kultury stanowiły cmentarze. Przy omawianiu związanej z nimi problematyki nie wspomina się o charakterze wyznaniowym cmentarzy. Jedynie przy opisie prac przeprowadzonych na mizarze w Studziance (gmina Łomazy) zaznaczono, że jest to cmentarz tatarski⁴⁸. Na skutek dramatycznych wydarzeń, które miały miejsce w XIX i XX w., na terenie województwa białkopodlaskiego pozostało wiele opuszczonych i zaniedbanych cmentarzy: unickich (greckokatolickich), prawosławnych i żydowskich. Stan cmentarzy rzymskokatolickich, szczególnie tych, które nie pełniły już funkcji grzebalnych, niejednokrotnie pozostawiał również wiele do życzenia. W 1981 r. ze środków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków ogrodzono stary cmentarz

---

³⁸ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 25, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

³⁹ *Rocznik Statystyczny 1981...*, s. 163.

⁴⁰ *Katalog duchowieństwa i parafii...*, s. 125.

⁴¹ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 25, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

⁴² *Rocznik Statystyczny 1981...*, s. 163.

⁴³ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 25, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

⁴⁴ *Rocznik Statystyczny 1983*, Warszawa 1983, s. 140.

⁴⁵ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 24, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodla-

---

skiego, 31 XII 1983 r.

⁴⁶ Tamże, k. 27.

⁴⁷ *Rocznik Statystyczny 1985...*, s. 158.

⁴⁸ AAN, UdsW, szo 128/49, k. 25, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

w Wisznicach i wyremontowano znajdujący się na nim grobowiec rodzinny Kraszewskich⁴⁹. Na początku lat osiemdziesiątych XX w. podjęto również prace inwentaryzacyjne na cmentarzach. Do końca 1983 r. opracowano ewidencję siedmiu⁵⁰.

Pismo Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, mimo że zawiera tylko ogólne informacje na temat ochrony zabytków sakralnych, jest dokumentem ilustrującym zmiany zachodzące w polityce wyznaniowej państwa, realizowanej nie tylko przez utworzoną w tym celu administrację wyznaniową, ale również przez inne instytucje państwowe. W jakimś mierze za realizację polityki wyznaniowej odpowiadały także agendy zajmujące się ochroną zabytków. W tym przypadku jednak stopień odpowiedzialności w dużej mierze uzależniony był od specyfiki lokalnej. Zarówno możliwość finansowania remontów ze środków budżetowych przeznaczonych na kulturę, jak i podjęcie decyzji o wpisie lub skreśleniu z rejestru zabytków, po części służyła również realizowaniu polityki wyznaniowej państwa. Zmiany, jakie zaszły w Polsce wraz z powstaniem „Solidarności”, wpłynęły korzystnie na złagodzenie kursu politycznego wobec Kościoła rzymskokatolickiego. Miało to zapewne wpływ na decyzje podejmowane przez konserwatorów o rozszerzaniu opieki nad kolejnymi zabytkami sakralnymi. Większość nieruchomości obiektów sakralnych na terenie województwa białkopodlaskiego została wpisana do rejestru zabytków w ostatnich latach⁵¹. We wnioskach końcowych Kazi-

mierz Popiołek postulował zacieśnienie współpracy z kurią diecezjalną w zakresie ochrony zabytków sakralnych⁵², co świadczy o zmianach zachodzących w relacji Państwo – Kościół. Relacje zachodzące pomiędzy działalnością konserwatorską a polityką wyznaniową ukazane w tym materiale wskazują wyraźnie na potrzebę przeprowadzenia szerszych badań nad tą problematyką.

---

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże, k. 26.

⁵¹ Tamże, s. 19.

---

⁵² Tamże, s. 26-27.

Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj.[ewództwa] białskopodlaskiego

Według zweryfikowanej ewidencji konserwatorskiej na terenie woj.[ewództwa] białskopodlaskiego znajduje się 146 nieruchomości obiektów sakralnych o wartościach zabytkowych (kościół, klasztorów, cerkwi, kaplic), nie licząc kapliczek przydrożnych i cmentarzy. Wydanych zostało 56 decyzji o wpisie do rejestru zabytków, obejmujących łącznie 80 obiektów architektury i budownictwa. Wiele dalszych kwalifikuje się do objęcia pełną ochroną konserwatorską.

Wyposażenie każdego z obiektów stanowią liczne ruchome dobra kultury, w znacznej części również objęte ochroną konserwatorską. Ogółem w ewidencji konserwatorskiej znajduje się prawie 2 tysiące zabytków ruchomych, z których większość ma charakter sakralny lub znajduje się w użytkowaniu instytucji wyznaniowych. Do rejestru zabytków ruchomych wpisanych zostało łącznie 486 obiektów ujętych w 47 decyzjach.

Podstawowym elementem warsztatu konserwatorskiego, a tym samym warunkiem skutecznej ochrony dóbr kultury jest ich dokumentacja. Pierwszym jej elementem jest tzw. spis adresowy, znajdujący się praktycznie tylko w Biurze Badań i Dokumentacji Zabytków oraz karty ewidencyjne zabytków.

Karty zabytków ruchomych wykonywane są w trzech egzemplarzach, z których po jednym otrzymuje: właściciel, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie /do centralnej kartoteki konserwatorskiej/, trzeci egzemplarz przechowywany jest w BBiDZ

[Biurze Badań i Dokumentacji Zabytków]. Mankamentem wydaje się brak obowiązku wykonywania czwartego egzemplarza, którym dysponować powinna właściwa terytorialnie Kuria Diecezjalna i jej odpowiedniki innych wyznań. Pod te adresy kierowane są przynajmniej kopie każdej decyzji o wpisie do rejestru.

Ogółem BBiDZ [Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków] w Białej Podlaskiej, posiada 1555 kart ewidencyjnych sakralnych zabytków ruchomych, a ich ilość systematycznie wzrasta w wyniku nowych opracowań. Brak wykonawców kart ewidencyjnych i ograniczone środki w budżecie konserwatorskim, warunkują postęp prac finansowanych do chwili obecnej wyłącznie ze środków państwowych.

Nakłady na prace ewidencyjne zab.[ytków] ruchomych w l.[atach] 1979-1983 wykonywane systemem zlecieniowym wyniosły ogółem 334 735 zł, nie licząc wartości prac wykonywanych przez etatowych pracowników Biura Badań i Dokumentacji Zabytków.

Drugim poważnym elementem dokumentacji zabytków nieruchomych są ich badania, pomiary, inwentaryzacje fotogrametryczne itp. Do celów archiwalno-dokumentacyjnych sporządzane były inwentaryzacje podstawowe, wykonywane przez Przedsiębiorstwa Geodezyjno-Kartograficzne. Ogółem wykonano 25 takich dokumentacji obiektów w Ciciborze, Łukowcach, Witorożu, Hannie, Kodeńcu, Parczewie, Kościeniewiczach, Bublku Starym, Kostomotach, Ortelu Królewskim, Paszenkach,

Ostrówkach, Żeszczynce, Witulinie, Hadynowie i Horodyszczu. Nakłady na ten cel wyniosły 2.200 tys. zł.

Obiektem o najwyższych wartościach architektonicznych, artystycznych i historycznych wykonano bardzo szczegółowe inwentaryzacje fotogrametryczne, z licznymi przekrojami, detalami i profilami nawet w skali 1:1. Dokumentacje takie wykonano dla kościołów w Czemiernikach, Kodniu i Radzyniu Podlaskim, a łączne nakłady na ten cel wyniosły 3.872.00 zł.

Prowadzone badania konserwatorskie i posiadana dokumentacja inwentaryzacyjna jest wykorzystywana do określania wniosków i wytycznych konserwatorskich oraz zakresów robót remontowych sakralnych obiektów zabytkowych. Z wnioskami w sprawie robót remontowych występują administratorzy obiektów, ale są też stosowane wystąpienia „z urzędu” Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zalecające wykonanie określonych prac, jak też i polecających wstrzymanie rozpoczętych robót, z uwagi na ich niestosowny charakter w zestawieniu z zabytkową świątynią. Przykładem może być tu wstrzymanie wykonania ogrodzeń siatkowych wokół drewnianych kościółków w Bublublu lub Krzyczewie.

Znamienita większość zabytków sakralnych znajduje się w użytkowaniu Kościoła rzymskokatolickiego, w tym wszystkie niemal podlegają Kurii Diecezjalnej Siedleckiej. Zabytki dwu parafii – Czemiernik i Suchowoli znajdują się w granicach Diecezji Lubelskiej.

Spod administracji kościelnej wyłączone są:

1. kaplica zamkowa Radziwiłłów w Białej Podlaskiej,
2. kaplica dworska (grobova) w Neplach,
3. kaplica pałacowa w Jabłoni, u
4. kaplica (obecnie kostnica) przy szpitalu

lu w Radzyniu.

Do celów kultowych wykorzystywana jest kaplica dworska pw. św. Anny w Romanowie stanowiąca własność Muzeum J. I. Kraszewskiego. W trakcie przejmowania przez administratora parafii pw. św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim znajduje się tzw. budynek d.[awnej] szkoły z kaplicą przy ul. Łukowskiej 11, użytkowany jeszcze częściowo przez Cech Rzemiosł Różnych. Administratorowi parafii przekazana została dokumentacja przedprojektowa wykonana przez PKZ [Pracownię Konserwacji Zabytków] Lublin: inwentaryzacja pomiarowa, ekspertyza konstrukcyjna i techniczne badania podłoża gruntowego, badania stanu tech. [nicznego] elementów konstrukcji podziemia o wartości 348.700 zł.

Stan zabytków sakralnych należy ocenić jako dobry a sposób użytkowania właściwy, przeważnie zgodny z pierwotną funkcją. Dobry stan zachowania wynika przede wszystkim z ciągłości użytkowania, wykonywania drobnych napraw, remontów bieżących i kapitalnych. Przy wykonywaniu remontów parafie nie były limitowane środkami budżetowymi, ani obowiązującymi w latach poprzednich limitami na prace wykonywane przez rzemieślników. Należy również podkreślić przychylnie stanowisko organów administracji państwowej, pomocne w pozyskiwaniu materiałów budowlanych a przede wszystkim wydawanie zezwoleń na przeprowadzenia remontów. W przypadku obiektów zabytkowych wymagało to dodatkowo zezwoleń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Wydawanie tych zezwoleń połączone było najczęściej z określeniem warunków konserwatorskich, nie zdarzył się jednak przypadek negatywnego załatwienia wniosku. W zależności od potrzeby, miały miejsce również i polecenia wykonania prac remontowych, np. w odniesieniu do administratora parafii w Opo-

lu-Podędwórz. Czasem też porządkowanie ciągów ulicznych wiązało się z poleceniem odnowienia lub poprawy wyglądu estetycznego elewacji lub ogrodzeń kościołów, co miało miejsce np. w Białej Podlaskiej.

Z poważniejszych robót remontowych, przeprowadzanych w uzgodnieniu z Woj.[ewódzkim] Konserwatorem Zabytków należy wymienić:

- remont i adaptację pozostałości pałacu Sapiechów w Kodniu,
- remont kościołów w: Białej Podlaskiej, Radzyniu [Podlaskim], Czemiernikach, Leśnej Podlaskiej, Terespolu, Gnojnie, Hannie, Jabłoniu, Kodniu, Łosicach, Międzyzrzeczu Podlaskim, Motwicy, Parczewie, Rudnie, Witorożu i in[nych].
- remont cerkwi prawosławnej w Terespolu i Jabłecznej,
- remont kościoła katolickiej parafii Kostomłoty obrządku bizantyjsko-słowiańskiego.

Załatwienie niektórych spraw wymagało zasięgnięcia opinii Komisji Konserwatorskiej w MKiS [Ministerstwie Kultury i Sztuki], co miało miejsce np. przy projekcie rozbudowy kościoła parafialnego w Terespolu. Pozytywnie załatwiony został wniosek do budowy kruchty do kościoła paraf.[ialnego] w Hodynowie lub aprobatą przeniesienia drewnianego kościółka z parafii Łukowce, w związku z zamiarem budowy większego kościoła murowanego. W zasadzie wszystkie prace o charakterze remontowo-budowlanym obiektów architektury sakralnej uzgadniano z WKZ [Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków], natomiast konserwacja zab.[ytków] ruchomych dokonywana bywa bez wiedzy Konserwatora. Dotyczy to wszelkiego rodzaju tzw. „odnowień” obrazów, ołtarzy i innych przedmiotów. Zachodzi podejrzenie, że prace te wykonują osoby nieposiadające odpowiednich uprawnień, a

więc i właściwych kwalifikacji. Z prac tych niewykonywana jest dokumentacja konserwatorska i [nie ma] formalnego komisyjnego odbioru, z udziałem Diecezjalnego Konserwatora Zabytków i WKZ [Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków].

Do częstych przypadków należy wymiana starych zabytkowych przedmiotów nowymi [na nowe], przy czym te stare – często zabytkowe nie są w należyty sposób zabezpieczane lub nawet giną. O zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego lub przekazaniu go do Muzeum Diecezjalnego nie zawsze informowany jest WKZ [Wojewódzki Konserwator Zabytków], wobec czego odpowiedni zapis w karcie ewidencyjnej staje się nieaktualny. Przypadki takie wystąpiły np. w Łukowcach lub w Kościeniewiczach.

Mankamentem jest ogólne niedostateczne zabezpieczenie obiektów sakralnych przed włamaniami i kradzieżami, prawie całkowity brak zabezpieczenia przeciwpożarowego i częste przypadki prowizorycznych instalacji elektrycznych. W takiej sytuacji tylko szczęśliwemu zbiegowi okoliczności należy przypisać nieliczne przypadki kradzieży i brak pożarów.

Pomimo, że administratorzy obiektów sakralnych nie występują z wnioskami o włączenie ich obiektów do planu konserwatorskiego Urzędu Wojewódzkiego, to jednak WKZ [Wojewódzki Konserwator Zabytków] realizuje ze środków państwowych prace konserwatorskie zarówno obiektów ruchomych jak i nieruchomości.

Najpoważniejszą pozycję stanowi konserwacja unikalnych malowideł na płótnie pokrywających wnętrze kościoła w Hannie, wykonywana przez Pracownię Konserwacji Malarstwa PKZ [Pracowni Konserwacji Zabytków] Warszawa. Koszt trwających niestety już zbyt długo, bo od 1976 r. prac konserwatorskich wyniósł 7.661.916 zł.

Termin zakończenia prac określony w umowie do 15 grudnia 1983 r. nie został dotrzymany. Rozpoczęto jednocześnie konserwację malowideł na stropie nawy tego kościoła. Wykonawcą jest Pracownia Konserwacji Zabytków OBR „Cepelia” w Warszawie. Dotychczasowy przerób wyniósł 1.312.220 zł. Na koszt parafii ustawione zostały niezbędne rusztowania oraz zapewniona pomoc w zakwaterowaniu konserwatorów i sfinansowaniu badań konstrukcyjnych.

W roku ubiegłym zlecono konserwację dwóch obrazów z kościoła w Kostomłotach. Proponowany również do konserwacji obraz z kościoła w Kościeniewiczach przez zabranie go do Muzeum Diecezjalnego wykreślony został z planu WKZ [Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków].

Ze środków na ochronę zabytków sfinansowano konserwację witraży z kaplicy pałacowej w Jabłoni, badania polichromii w kaplicy zamkowej w Białej Podlaskiej, remont tego obiektu i jego adaptację na magazyn galerijny sztuki sakralnej, dokumentację na remont kapitalny kaplicy dworskiej w Neplach.

Pomocą finansową służył WKZ [Wojewódzki Konserwator Zabytków] przy remontach nast.[ępujących] obiektów:

- cerkiew w Terespolu, badania mykologiczne – 14.385 zł (1977 r.), remont dzwonnicy – 54.534 zł (1980 r.) i remont samej cerkwi – 954.304 zł (1982 r.),
- kościół parafii w Gnojnie, remont połączony z odstonięciem i konserwacją malowideł na sklepieniu nawy – 44.296 zł (1978 r.),
- kościół parafii w Kostomłotach, remont kapitalny – 435.940 zł (1980 r.),
- kościół filialny z dzwonnicy w Buble, remont kapitalny – 143.762 zł (1980 r.),

- ogrodzenie starego cmentarza w Wisznicach w 1981 r. (20 tys. zł) i remont grobowca rodziny Kraszewskich na tym cmentarzu (11.761 zł),
- oczyszczenie i uporządkowanie cmentarza tatarskiego w Studziance w końcu 1983 r. (50 tys. zł). Zlecono również wykonanie ogrodzenia tego cmentarza.

Powyższe nakłady, aczkolwiek niewielkie, stanowią jednak poważną pomoc w ratowaniu zabytków sakralnych, szczególnie w parafiach niedysponujących dostatecznymi funduszami.

Całkowicie niemal zaniedbaną kategorię dóbr kultury stanowią cmentarze. W[ed]ług wstępnego rozpoznania na terenie województwa znajduje się ok. 150 cmentarzy, które mogą znaleźć się w zainteresowaniu konserwatorskim. Z całą pewnością można stwierdzić, że na każdym z cmentarzy znajdują [się] pojedyncze chociaż nagrobki lub budowle o wartościach historycznych, zabytkowych lub kulturalnych. Dotychczas kosztem 125 tys. zł wykonano opracowania ewidencyjne 7 cmentarzy, w Białej Podlaskiej, Janówce, Międzyrzeczu Podlaskim, Wohyniu, Radzynie [Podlaskim], Zarzecu Ulańskim i Kąkolewnicy. Trwa opracowywanie dalszych.

Wykonano również opracowanie ewidencyjne parku klasztorowego w Leśnej Podlaskiej (65 tys. zł).

Wnioski i uwagi

1. Wydaje się celowe, aby WKZ [Wojewódzki Konserwator Zabytków] w porozumieniu z Konserwatorem Diecezjalnym opracowali zasady ochrony cmentarzy oraz pojedynczych zabytków sepulkralnych na cmentarzach i nadzorowali skuteczne funkcjonowa-

- nie tej ochrony.
2. Proponuje się, aby niezależnie od WKZ [Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków] również Kuria Diecezjalna zaleciła administratorom parafii ściśle współdziałanie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, szczególnie w zakresie prowadzenia remontów jak i konserwacji zabytków ruchomych. Prace konserwatorskie powinny być powierzane wyłącznie uprawnionym do tego osobom, a rozpoczęcie prac poprzedzone formalnymi decyzjami.
  3. WKZ [Wojewódzki Konserwator Zabytków] przekaze Kurii wykaz obiektów sakralnych o wartościach zabytkowych, z zaznaczeniem, które z nich wpisane są do rejestru zabytków.
  4. WKZ [Wojewódzki Konserwator Zabytków] będzie przekazywał Kurii kopie decyzji zezwalających na prace remontowe i konserwatorskie.
  5. Wskazane jest, aby Kuria przesyłając administratorom zalecenia remontowe i konserwatorskie zawiadamiała o tym Woj.[ewódzkiego] Konserwatora Zabytków.
  6. Wskazane jest spowodowanie przez Kurie, aby administratorzy zawiadamiali WKZ [Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków] o zmianie miejsca przedmiotów ujętych w ewidencji oraz uzyskiwali zgodę na przenoszenie przedmiotów wpisanych do rejestru zabytków.
  7. Wskazane jest przeciwdziałanie usuwaniu z kościołów przedmiotów starych a wartościowych pod względem zabytkowym, a w przypadku konieczności takiego działania –zabezpieczenie i zachowanie przedmiotów wycofywanych z użytku.
  8. Niezbędna jest poprawa zabezpiecze-

nia obiektów przed włamaniem i kradzieżą oraz przed pożarem.

Biała Podlaska, dn. 31 XII 1983 r.

Wojewódzki Konserwator Zabytków
mgr Kazimierz Popiołek

Źródło: AAN, UdsW, szo 128/49, k. 19-27, Informacja dotycząca stanu i prowadzonych prac konserwatorskich zabytków sakralnych na terenie woj. białkopodlaskiego, 31 XII 1983 r.

*

Pisownia ortograficzna i gramatyczna dokumentu została uwspółcześniona.

Summary

Information from the Regional Historic Preservation Officer of 31 December 1983 on the condition of sacral monuments and preservation works conducted on the territory of the Biała Podlaska Province

The document by the Regional Historic Preservation Officer on the condition of sacral monuments on the territory of the Biała Podlaska Province was prepared for the purposes of the religious authorities. The state's religious policy was implemented not only by institutions established for this purpose, but also by other administrative units, which seemed to have nothing in common with these issues. The institutions responsible for the protection of cultural heritage implemented religious policy through financing the renovation works of sacral objects from the budgetary funds designated for culture, and also through making decisions about entering or striking out particular items from the register of monuments. The political events which took place in Poland at the beginning of 1980s had influenced the weakening of the political relations between the state and the Roman Catholic Church. This enabled the Regional Historic Preservation Officers to take new sacral monuments into custody. The majority of the immovable sacral objects in the Biała Podlaska Province were entered into the register of monuments at that time. The relations between the preservation activities and the religious policy, depicted in this article, clearly indicate the need to conduct more in-depth research in this field.